

Dr. A. TRESIĆ – PAVIČIĆ

PO RAVNIM KOTARIMA

*Asseria*¹

Profesora Modrića ne nagjoh kod kuće, jer je bila jamatva, pa on zabavljen poslom na polju. Njegova gospogja ga posla odmah zvati, te me vrlo ljubezno primi. Dok je on došao zabavih se pregledajući njegovu knjižnicu, u kojoj nagjoh nekoliko novosti. Među najnovijim izdanjima tu je roman Merežkovskoga „*Uskrsnuće bogova*“ u kojemu slika predstavnika talijanskoga preporoda Leonarda da Vinci. Pročitah sljedećih dana dva prva sveska, jer treći nije bio izišao. Djelo mi se pričinilo mnogo slabije od „*Smrti bogova*“, romana u kojem je prikazao tragičnu sudbinu rimskog cara Julijana Apostate. Pokazao je učeni i marljivi Rus veliku erudiciju, nakupio je sijaset historičkih vrlo interesantnih sitnica, ali nije pokazao sintetičnog duha, nije pokazao umjetničke imaginacije, pa mi je, uza svu historičku vjernost, lik Leonarda ispao preblijed. On je nesumljivo proučio temeljito ne samo sva Leonardova djela, nego je morao neumorno prekopavati talijanske arkive, da onako vješto oriše običaje i dobu u kojoj se čin romana dogagja – ako se uopće može o činu govoriti, gdje se pripovjeda o svemu i svačemu, a nema nikave romantične pripovjesti, ni dramatične osnove – nu nije se niti približio onoj sili umjetničkoga stvaranja, kojom je Sienkiević napisao svoj „*Quo vadis?*“. Čini mi se, da će se Merežkovski morati što prije odreći romana, da postane vrlo dobar historičar.

Dok ja prekopavam po biblioteci, čuje se u dvorištu glas profesora Modrića. Profesor Josip Modrić bio mi je prvi učitelj hrvatskog jezika u prvom razredu gimnazije u Splitu. Bio je vrlo liep mladić, pak se u njega zaljubila neka gospogjica, iz kuće gdje sam ja stanovao, a on često dolazio u posjete. Ljutio se je katkada na malog vragoljana, koji se stvarao, gdje ga nije trebalo. Ipak na koncu godine dobih odlično. Više ne vidjeh svog profesora za mnogo i mnogo godina, jer ga je njegova romantična, smiona i poduzetna narav

¹ Izvadak iz: A. Tresić-Pavičić, Po Ravnim Kotarima, *Hrvatski ilustrirani Kalendar*, Zadar 1906, 87 – 92 (Ilustracije dodalo uredništvo).

bacila u vrtlog svieta. Njegov je život pravi roman. Pripoviedao mi ga je potanko za onih dana, kada me je pratio naokolo po Kotarima, a kad bih ga ja htio opetovati, izišlo bi ovaj moj putopis malko predug. Rodio se je od vrlo siromašnih roditelja, izgubio oca, kao nekako diete, a majka ga prehranila i odgojila služeć po tugjim kućama. Čim u djetinjoj glavi malo razuma procvjetalo, počeo se mali Modrić sam od sebe hraniti, podučavajuć svoje vršnjake. Tako je dovršio gimnaziju i sveučilište, te postao profesor. Odrekavši se profesorske službe, koja mu se je činila predosadna, dade se na novinarstvo. Za tim na putovanja. Proputova Egipat, Argentinu, Francesku, Rusiju itd. Pisao je talijanskim jezikom svoje putopise. Njegove knjige „*L' Argentina*“, „*La Russia*“, „*La Dalmazia*“ polučiče liepi uspjeh u Italiji, gdje g. Modrić uživa ime valjanog publiciste i novinara. Osim ovih djela, napisao je on još mnogo manjih brošura, koje se sve ističu lakoćom i elegancijom stila.

U zadnje doba postao je profesor Modrić zaslužan za Dalmaciju, jer mu je pošlo za rukom skloniti nekoliko tršćanskih milijonera, da izrabljuju silu vodopada rieke Krke u obrtne svrhe. O tome ćemo govoriti u poglavlju o vodopadu Manojlovcu.

Profesor Modrić, netom je čuo da sam stigao u Benkovac, ostavi posao, i eto ga uza stube. Ruke širi u lice me ljubi, za junačko pitamo se zdravlje. On se oporavio od teške bolesti, od koje mu je spasio život Dr. Peričić, poznati zadarski kirurug, izvevši na njemu majstorskom vještinom vrlo opasnu operaciju. Sada je posve zdrav, pa ćemo moći slobodno po Kotarima.

Prva stvar, koju odlučismo vidjeti, to su ruševine rimsko-ilirskoga grada Asserije. Nisu daleko od Benkovca, pa ja ne puštam, da moj ljubezni gostitelj zapregne konje, nego ćemo sutra u jutro pješice. Krenusmo ravnim cestom kroz liepi gradić Benkovac. Svuda su naokolo polje prekrili vinogradi, ali je ove godine krupa otukla, s tog je malo koristi od njih. Piri tihi povjetarac, pa i ako je sunce nešto žešće pripeklo, ne smeta, ter ugodno putujemo. Nije prošlo ni sat, a eto nas kraj Podgradja, to jest pod brežuljkom, na kojemu se je nekada dizala tvrda i ponosna Asseria. Putem mi je profesor Modrić pokazivao svoje liepe vinograde i oranice, tumačeć kako se nikako ne isplaćuje gojenje vinograda, jer što tuča, što razne bolesti, odnesu sve, a kada dodje jematva, nemaš što iskrenjivati u badanj, do suhих šepurina.

Taman pod Podgragjem trgao je zadarski vlastelin gosp. Filippi, dobar prijatelj gosp. Modrića. On nas ponudi ručkom, a mi odvratismo, da ćemo rado primiti ponudu, kad se povratimo sa Asserije.

Uspesmo se uz brdo, i do malo eto nam pred očima ogromnog kamenja starodrevnih zidova Asserije. Svuda se naokolo po podnožju brda, po vinogradima bjelasa zemlja od vapna, kao što biva gdje je nekad bilo velikih gragjevina, a komadi stribe po svuda strže. Već po samom kamenju, kojim su vinogradi ogragjeni, vidiš da ga je ljudska ruka mnogo valjala, premetala, kresala. Zub nesmiljena vremena skrhao je u prašinu sav grad, koji se

bez sumnje na podnožju brda, pod utvrgjenim gradom, nalazio. Sada tu raste loza i smokve, tako je vrieme kamenje i vapno zdrobilo, pa ga pomiešalo sa prašinom i naplavama, te truleži raznih biljka, pomagačica vremena u rušenju starih zidina.

Približismo se jugozapadnom kutu, vanjskih zidina, sa kojega su u zadnje doba odgrnuli stribu, tako da se vidi nekoliko metara odgaljena bedema. Veličajan je to pogled! Ogromni blokovi kamenja leže jedni na drugima, ne kao ljudske gragjevine, nego kao sklopine gorskih kosa. Ne bi rekao djelo ljudskih ruku, nego djelo prirode, koja je sagradila planine, te ih nakitila ogromnim dolomitima. Po veličini ne zaostaje to kamenje za kiklopskim zidovima, kojima su stari Pelasgi ogragjivali svoje gradove, pače ih i nadkriľjuje. Razlikuje se samo tim, što je finije kresano i umjetničkije sklopljeno, pa možda i vapnom pričvrćeno, dočim je kiklopsko kamenje nemarnije obragjeno, a drži se tim, što je jedan kamen udubljen, a drugi izbočen. Vidjeh dosta kiklopskog kamenja u Staromgradu i po otoku Hvaru, ali me ništa nije zapanjilo veličajnošću ljudske sile, koliko zidovi Asserije. Mučno mi se je činilo, da bi to bila rimska gradjevina, jer Rimljani nisu običavali onako utvrgjivati svoje gradove, ni oko (*castra*) raznih legija. Oni su mnogo finije obragjivali kamen, ali za javne zgrade, dočim su zidove gradova gradili i manjim kamenjem, te ih utvrgjivali nasipima, jarugama, koljem i t. d. Po svemu tomu sudeć držim, da su vanjski bedemi Asserije drevno ilirsko djelo.

Sa bedema se spuštaju brsnate grane divoloze, čije bijelo cvieće izgleda, kao da si drvo pokrio sniegobielim runima. Uz divolozu penje se bršľjan i uzalud svojim sitnim žilicama kroz stoljeća i tisućljeća podgriza one kolose, koji odoljevaju vremenu i njegovim nepogodama, taman kao i planine.

Uspesmo se na zidove, pa ćemo okolo njih obići cielu Asseriju. Kad si se uspeo na zid, pukne ti pred očima široka visoravan, malne koliko cieli grad Zadar. Sve je obrasla oštrica svojim divľjim grmljem, koja mi se pričinja kao simbol neplodnosti i zapuštenja, jer svuda raste po Dalmaciji, gdje ljudska ruka ne radi. Tu i tamo vidiš po koji stručak gorštiće, a metvica šipan i mravinac, svojim skladnim mirisima kao da tješe onu ruševinu ljudske slave i sile.

Stupamo napried i eto nas kod crkvice Sv. Duha, koja se po svoj prilici diže na Foru negdašnjega rimskoga grada, što no je vidio proći Trojana, te bio sjedištem jedne rimske legije.

Uz crkvicu je kršćansko groblje, pa seljaci ne dadu kopati na onome mjestu, niti dozvoljavaju, da im arheolozi diraju u kosti praotaca. Ipak je zakon jači od seljačke volje, te se je u zadnje doba iskopalo nešto prostora oko crkvice, i našlo prekrasnih predmeta, koji nam svjedoče o važnosti grada i o njegovoj ljepoti. Sama je crkvica sagradjena na veleliepim stupovima, arhitravima i kapitelima rimskih porušениh zgrada. To izgleda, kao kada oderani prosjak obuče iznošene gospodske cipele, te na svoje seljačke haljine metne stari

gospodski šešir, ili vojničku kapu. Graditelji te jadne crkvice bijahu tako lieni – na svu sreću arheologije – da ni ne odoše dalje odkapati fino kamenje, nego na onim ponosnim temeljima gradiše sitnim kamenčićima, nagjenim po površini ruševina. Bili bi mnogo toga porazbijali, što je ostalo sačuvano, pa možda i onaj prekrasni arhitrav, od velike vrijednosti, jedini spomenik, što nam svjedoči, da su to zbilja ruševine Asserije, na kojemu se nalazi natpis, gdje se spominju Asserijati:

S. OMNIUM ASSER... (riatum)

a na drugom ulomku istoga arhitrava, koji je morao teći preko stupovlja uzduž celoga pročelja neke ogromne sgrade, čitaju se ove rieči:

FIERI JUSSIT

Mnogi komadi istih arhitrava ugradjeni su pod temeljima crkvice, a po svojoj prilici bi se našao još koji komad, da je dalje odkopati naslaganu stribu, te bi se valjda moglo odgonetnuti cijeli zanimivi natpis, koji nepobitno svjedoči, da je tu bio grad Asseria, jer nitko doista nije za šalu i zabavu donio ondje ono ogromno kamenje. Našlo bi se možda i ime onoga rimskog cara ili prokonsula, koji je „zapovjedio da ta bude“, „fieri jussit“ valjda, da bude sagradjena zgrada, sa čijeg se je pročelja ovaj arhitrav srušio.

Arheolozi, koji ovaj dio otkopaše jesu Niemann, profesor liepih umjetnosti u Beču, koji upravlja austrijskim iskopinam u Efezu i dvorski savjetnik Benndorf. Nije veliko čudo, što su oni postigli ovaj liepi uspjeh, jer ih je sama crkvica napućivala, da tu kopaju, pošto se i iznutra vidi, da su njoj temelji gragjeni starinskim kamenjem. Veće je čudo, što se sada ništa ne radi, i što Austrija troši svoje novce u Efezu, mjesto da kopa po Dalmaciji, zemlji, koja spada medju najbogatije na svijetu svojim starinama.

Otale krenusmo naokolo po zidovima, da obigjemo cijelu Asseriju. Sa južne strane zidine visoko strše nad podnožjem brežuljka, te se diviš uztrajnosti ljudskog rada, koji je smogao onoliko akropolu sazidati, dovući i istesati onoliko ogromna kamenja. I danas bi teški topovi imali posla da one bedeme razore, pa se čudiš, kako je ikada taj grad mogao biti

zauzet, ako glad nije prisilio stanovnike na predaju. Ima tu komada, koji će bi i preko dva metra dugi, ter se moramo diviti, kako su oni stari narodi poznavali mehaniku, kad su mogli onolike monolite dizati na onaku visinu.

Bedemi su na južnoj strani bujno obrasli bršljanom, a i divoloza tu i tamo njiše na lahoru svoje biele runaste cviete. Mora se paziti kud se noga stavlja, jer teško tebi, ako se strovališ u dubinu, a bršljan vješto pokriva praznine odronjena kamenja.

Tako idemo okol' naokolo po nešto nepravilnoj pačetvorini zidova, gledajuć u dolini odvaljene gromade, koje su se nekada ponosno dizale na bedemima, po kojima gazimo. Svuda je porastao drač i oštrica, ter samo možeš naslućivati, što se na onoj visoravni krije. Koliki su barbari ondje razarali i kopali blago! Sve valovlje seoba naroda udarilo je i u bedeme Asserije, ter ju pokrilo vandalizmom. Naravno je, da će i u davna doba narod biti pričao sijaset bajka o zakopanom blagu, pa će čete divljaka, prolazeć onuda, bit prokopavale i razbijale, što su našle. Ni Mongoli ni Turci neće bit mirovali, da ne govorimo o našim seljacima, koji unatoč strahu od gjavla i od paklenoga jarca, uvijek rado kopaju na mjestima, gdje se vide ostanci starih zgrada, i gdje ide od predaje do predaje bajka o zakopanom blagu. Narod kopajuć blago, našao bi liepa kamenja, pa mnogi seljaci u okolici sagradiše svoje kuće ruševinama Asserije. A kako ne bi narod vjerovao, da je tu zakopano blago, kad vjeruje, da su taj grad vile sagradile? Tko bi inače bio mogao nagomilati onoliko kamenje? Otkuda bi ga dovukao, ako ga vile nisu zrakom doniele s Velebita, ili Promine?

Po toj žalostnoj pustoši pase sompas goveda, a nigdje ne vidiš pastira. Skakavci civkaju u kamenju na suncu, a kad stupiš nogom bliže, izkoče i polete podalje. Druge živuće duše nije čuti ni vidjeti.

Na sjeveroistočnoj strani puca pod bedemima duboka dolina; a niz brinu se vidi odvaljeno kamenje, što ga pastiri za zabavu valjda, mašklinima i polugama odvaljuju, da vide kako će se otkotrljati u dolinu.

Na toj strani vidiš u bedemima neke vrlo pravilne otvore, koji su za vrata nešto preuzki, pa će bit valjda služili za odtoč vode. Nalaze se i ošira vrata sa ostancima tvrde kule. Ovuda je mnogi ogromni kamen popucao, ter se stao raspadati, pa zasipavati dolinu svojim krhotinama. I tvrdi se kamen rasiplje provijen nesmiljenim vihrom vremena! I planine se izjednačuju sa površinom zemaljskom! Timorovi, koji su nekada kitili vrhunce nebotičnih gora, i primali prvi cjelov zore, te ih pozlaćivala prva zraka istočna sunca, odronjeni vremenom gnjiju, u dolini, pokriveni drugim odronjenim kamenjem. A sitni se čovjek tuži što će pasti u bezdanu dolinu prošlosti! Gradi piramide, pjeva mudre pjesme, daje zakone, ili ubije milijone ljudi, da se otme tami jaza prošlosti i da ostane na najvišem najsvjetlijem vrhuncu sadašnjosti. Da možeš učinio bi Himalaju podnožjem svoga spomenika. Uzaludno gramzenje! jer kako pjeva Foscolo:

..... involve
 Tutte cose l' obbligo nella sua notte;
 E una forza operosa le affatica
 Di moto in moto; e l' uomo e le sue tombe
 E l' estreme sembianze e le reliquie
 Della terra e del ciel traveste il tempo.*

Krasno li je morao nekada cvasti taj grad, uzdignut poput atenske Akropole, ili Kapitola, ili Pergama na visokom brdu, pod kojim se otvaraju plodne ravnice, a u daljini se smije plavo more! Koliko slave, raskošja, bogatstva, mladosti, ljepote, kriju one puste ruševine obrasle dračom, u tami vječnog muka! Kolike li su ljepotice sa visokih prozora i tornjeva nekada gledale odavle divnu okolicu i kretnje ilirskih, ili rimskih vojska preko poljane! I nitko na svijetu ne znade imena jedne jedine od njih, nigdje nema u prostoru sačuvane jedne mile crte njihova lica, – a valjda ni u kamenu pod onim ruševinama, – koja bi dala pobude pjesniku, da osnuje roman njezina života. Strahovito otajstvo prošlosti šuti, a samo se smije sadašnji čas, prosjan u okolici zrakama divna sunca; dokle zapuštene i trošne begovske kule po vrhuncima naokolo sjetno plaču svoju prošlost. Nije tomu nego dva vieka da su i one ozvanjale zveketom bojna oružja i pjevanjem liepih bula begova Atlagića, sada su ovijene žalošću nauka i zaboravi, gole i sive na goljoj kamenjoj puštoši, pa ni bršljan, ljubitelj zapuštenih zgrada, ne vije svojih grana oko njih. Strše sa vrhova, kano očajne Niobe, prostrieljene sudbinom, kano simbol žalosti i propasti, a jedino tamo u daljini, preko brežuljaka, smije se srebrnim posmjehom uvijek mlado more, na komu nema tragova ruševina, ni stopa ljudskih, da sklonu ljudsku dušu na tužne misli, jer more sve svoje žrtve krije brižno u dubini, i pjeva himnu veselja i života i sveobćeg bratstva, svakomu puštajući slobodne svoje puteve, od kog roda i naroda bio, da bio. More kao da zazire od prošlosti, smije se samo sadašnjosti i budućnosti, uvijek liepo u maini i oluji, nit pušta prozirati ruševine smrti, koja vlada i u njegovom carstvu. „*Si quaeris Helicen.... invenies sub aquis*“ pjeva negdje Ovidij. A koliki drugi gradovi leže u njegovim dubinama? Gdje je bajna Atlantida? Kao vjetar u morskoj školjci šapuće nam nešto otajstvena o njoj predaja i Platova mašta o cijeloj velikoj uljudbi, pokopanoj pred tisuće i tisuće godina u dnu okeana. A ništa o njoj ne znamo! Ne znamo malne ništa ni o Asseriji, samo što nam sa nje zemlja jače nego more pokazuje našu malenkost i ništavilo, tužnim ostancima, stopama utisnutim u prašinu od prošlih nepoznatih naroda, koje će

* I zaboravnost zamata sve stvari u svoju moć; i neka ih neumorna sila muči od kretnje do kretnje; i čovjeka i njegove rake, i posljednje likove i ostanke zemlje i nebesa prurušuje vrijeme. (Foscolo: *I sepolcri*).

hladna krila vremena u nekoliko vjekova zatrpati prahom. Zemlja se sve više pretvara u groblje, i što duže traje njezin vjek, to više mrtvačkih spomenika diže i ruši po njoj vrijeme; to više milijarda efemernih bića pada u njezine nezasićene grobnice, te se zastire neprozirnim zastorom prošlosti i smrti. Nu što je smrt? I nema je, nit postoji išta drugo, do miene. Sviet je miena, a život je puko mnienje. *Λόγος σπερματικός* izbljeskava trenutačne iskrice toga mnienja, i te iskrice za čas zaronu u gustu tamu prošlosti, kao da ih nije ni bilo. Tuga nas spopada na vidjenje ukopišta okrunjenih tamno-zelenim čempresima, što no rastu zalievani suzama boli našeg neznanja, a ni ne mislimo, da šetamo po groblju, da dišemo zrak groblja, u kojem se viju mirisi milijona gnjilućih života; da se hranimo prahom groblja, da mi isti nismo drugo, nego robovi, prisiljeni vući svoju putenu raku po površini ovog sveobćeg groblja, dok nas miena od nje ne oslobodi.

Meni ove turobne misli ni najmanje ne ogorčavaju dušu. Budi ih spoj ideja, budi ih ovo dnevno groblje po kojemu šecem, ali kada to sve razumom promozgam, onda uvidjam, da na koncu konca nema razlike izmegju groblja i cvjetna perivoja. U jednomu i u drugomu ista miena, cvjetanje jednoga života u drugi, metamorfoza obličja, jednako liepa, kada se promatra sa onog najvišeg vrhunca istine, do kojega nam je svakomu prije il poslie doći, sa vrhunca smrti, blage miene, koju umnik rado promatra, kao procvat liljana i ljubica u perivoju; pa ga ni zemlja sa svojim ruševinama, sa svojim grobištima, gradovima potopljenim lavom ne može rastužiti, kao ni glatko more, što no ne pušta prozirati ostanke smrti, koja ih po njegovoj dubini siplje obilnom rukom. More mi se smije u daljini svojim plavetlom, pak još plovijim otocima, koji se gube u srebrnoj magli prosjanom zlatnim strelicama sunca u daljini. A isto tako mi se smije i zemlja naokolo. Ni ovaj grad, ni ono kršćansko seosko groblje na njemu, ni zapuštene sive i sumorne turske kule, ne uzrujaše moje srce van trenutačnom nujnošću, koja je samo podala lakša krila mojoj mašti, da se vine nad carstvo prolaznosti, i da s visoka gleda čarobni prizor sveobće miene, što no vječno cvjeta i vene iz utrobe majke zemlje, po moći i plodnim zanosima i zamisljima „sjemenite rieči“. I ja ne vidim ni na moru, ni na ovim ruševinama obraslim dračem i goršticom, ni na groblju, ni na sumornim kulama, ni na cvieću divoloze i bršljana, metvice i šipana nego cvjetanje vječne ljepote u vječnoj mieni. I shvaćajuć umom ljepotu sunca, koje mi svojim milim zrakama omogućuje gledati ovu cvjetnu mienu perivojagroblja, ne puštam da mi zablješti oči razuma, i dižem se do još višeg vidjenja, do vidjenja bitne ljepote, *τό ὄντως καλόν* do ljepote, duše prosijane i obasjane suncem krieposti i vječnih ideja i zaboravljam prijatelje i neprijatelje, uvrede, progonstva, udarce sudbine i klevete, i kao izliečen od svih rana, zaboavljam i zemlju i more i sunce i samoga sebe, i ne vidim nego onu vrhovnu ljepotu, nepodvrgnutu mieni, koja vječno cvate: *τό ὄντως καλόν*.

Ovako maštajući sliedim mučaljivo svoga vogju okolo zidova, dok me ne dovede do glavnih vrata Asserije na sjeverozapadnoj strani. Ova je vrata odkrio i odkopao marni arhitekt Iveković, nagagjajući po položaju grada, gdje bi bilo najnaravnije da budu glavna gradska vrata. Videći, da je grad s one strane zbog visočine koja se ondje prostire, najpristupačniji i videći tu komade finijega i mekšega tesanca, nego je tvrdi vapnenac bedema, stade kopati, i sretnim uspjehom, odkri glavna gradska vrata, sa postraničnim kulama, sa krasnim korintskim protilosom. Još je pače i luk vrata sačuvan, premda su nešto nerazmjerno široka prama nevelikoj visini. Sve je to fino izragjeno u mekom bielom kamenu, koji je na žalost na sve strane popucao, ter se od sile stoljetne vlage stao raspadati. Što još luk stoji, to je zahvaliti jedino silnoj debljini zidova. Na pragu se opažaju žljebovi za kola, kao današnje tramvajske tračnice, što se može vidjeti i u Solinu, te na brdu kraj Grabovca.

Odmah upada u oči razlika rimske radnje od ilirske, ili pelasgičke. Prva je fina, lagana, umjetnička; druga surova, ali silna kao priroda. Ako pogledaš malo podalje od samih vrata, vidjet ćeš da su Rimljani gradili sitnim kamenjem, te da su samo za najmonumentalnije dielove zgrada rabili ogromne blokove mekanog tesanca. Za tim se nastavljaju kiklopski zidovi.

Pred vratima opazih nekoliko nadgrobnih cippusa, koje često pseudoarheolozi zamjenjuju sa miljarskim kamenjem, premda ih je lako poznati po vršku, – jer svršavaju kao čempresovo voće, ili borova krovulja, – pa makar bili i bez natpisa, ili im natpis vrieme izglogjalo. Na jednome mogoh pročitati natpis:

TITO LAELIO MAXIMO
AN. XIX. TROSIA
SEVERA MATER
S. P.

Sirota majka postavlja nadgrobnni kamen mladom sinu, koji je umro u devetnaestoj godini, a bio valjda vojnik legije, koja je u Asseriji imala svoja stalna „castra.“ Htjela je, kako kaže Foscolo, da jedan kamen razlikuje njegove kosti, od nebrojenih kostiju, koje po zemlji i moru sije smrt. Htjela, je valjda i dugo vremena osjećati nad onim kamenom „*la celeste corrispondenza d' amorosi sensi*“ (nebeski saobraćaj ljubavnih ćuvstava) i da se sačuva njegovo milo ime u poznoj budućnosti, da ne ostavi, kao svaki siromah, svoj pepeo „koprivama zapuštenih gruda“. Pa ipak nema više njegovog pepela! Uzalud ga je nezina velika ljubav htjela očuvati od ledne i neumorne kreljuti vremena, koje ga je odprhnulo bez traga, da brani koprive i oštrice! Ime mu je ostalo na kamenu, ali kako dugo? Vidio sam takav jedan cippus u dvoru nekog seljaka kod Vrane. Dolnji dio se je pretvorio u korito za prase, a gornji je zaboden u zemlju. Tako se mnienja uloga svega na zemlji. Ironija cvate

na grobu tuge; tuga na grobu veselja, veselje i plač na gobnici svega.

Kako je divno Foscolo opjevao ljepotu nadgrobna kamenja! Kakvim se toplim stihovima – čija će toplina grijati ljudka srca dok ih bude kucalo na zemlji – zauzmlje za nadgrobne spomenike! A koliko traju? Khuvu, Khavro i Menker i sijaset drugih faraona digoše piramide, kao planine, da čuvaju njihove mumije, pa nema ni jednoga u njima. Da je tko jednomu od gornje trojice rekao, da će mu nakon nekoliko tisuća godina kosti potonuti u Atlantički ocean, uz obalu Portugala, kada mu oluja izvrne porfidnu raku sa englezke lagje u more, bio bi rekao, da je lud ili bi ga dao pogubiti. A ipak se je to dogodilo, a piramide se malo po malo ruše i nestat će ih prije ili poslije. Za deset tisuća godina neće biti traga Khuvuove grobnice, kao ni maje....

Dok ovo pišem zaruka nešto ispod zemlje, zaljublja se poda mnom tlo, zidovi se kuće njihaju i škriplju; živci mi drhću, kao da ih vječna miena riešava od moga duha; kao da mi ledna šapa smrti guli iz tijela sve živčevlje mraz smrti me prolazi, i čini mi se, da je časak oslobodjenja došao... Prošlo je za čas sve! Bio je potres od 12 prosinca 1901. u tri sata i sedam časova po podne.

Misao mi se zaustavi u toku, misleć da se ispunja časak metamorfoze, te da i ja i Zagreb, a možda i Cheopova piramida idemo u prašinu, Nije se to dogodilo. Ali će se dogoditi! Još koji časak i vrieme metamorfoze će doći. A ja zar da da se brinem za ono što svijet o meni misli? Da me boli krivo mnijenje i zlobno potvoraanje? „Ipsi autem qui de vobis loquentur, quamdiu loquentur?“ veli Ciceron u „San Scipiona“. Što me briga za mnijenje svieta? Koliko će to mnijenje trajati? Kako dugo će o meni govoriti oni koji me mrze? Koliko će trajati moja uspomena, ili ovo što pišem? Ja se uzalud mučim po onom nappisu na ciffu Tita Lelija Maksima, da dozovem iz prošlosti jednu samu crtu njegova lica, jednu samu crtu njegova značaja! Htio bih mu pjesničkom maštom oživiti i produžiti uspomenu, ali ne mogu, ne mogu! Posvema sam nemoćan pred prošlosti. Ovaj kamen mu je slučajno sačuvao ime nekoliko dana, ali do nekoliko dana će se i taj kamen razpasti. Sve sve se raspada i mienja munjevnom brzinom, samo se ne mijenja ono, na čemu cvjetaju trenutačne pojave, ni dobro učinjeno, ni ostvarena kripeost napregom volje. Ne mienja se *ὄντως ὄντα* ni *τό ὄντως καλόν* a tima ne treba spomenika, jer spomenici

prolaze kao vjetar, a oni su spomenici samima sebi, uvijek isti, izvan dohita vremena i zakona miene.

Silazeći sa onog žalosnog brda ukopalo mi se u pamet ime biednog mladića Tita Lelija Maksime, i pomišljao sam sa koliko će suza bit orosila onaj cippus biedna majka. Pjesničko čuvstvovanje, ko obično odprhnu u meni filozofično razmišljanje; mašta predvlada nad razumom, i prekrivši jasne istine stade čarati moju dušu nježnim nujnim slikama. Bilo mi je žao devetnaestogodišnjeg mladića, kao da je on jedini na svijetu umro, baš u doba, kada se čovjeku počimlju smiešiti ljubovnim izrazom liepa djevojačka lica, ter se natječu, koja će ga svojim pogledom i svojim smieškom usrećiti, kada mu se počimlje smiešiti budućnost slavom i uspjehom. I one crne kukavice mi je bilo žao, koja je oko onog cippa savijala ruke i grlila mrazni kamen, kao mraznu sudbinu i žaliti za izgubljenim miljem, kao i zalievati onaj hladni cippus vrućim suzama, da procvjeta cviećem. Kada razmislih neprolazne istine filozofije, dodjoše u srce i u maštu neprolazne ljepote pjesme, i sjetih se divnih Foscolovih stihova:

. . . . . le Muse
 Del mortale pensiero animatrici,
 Siedon custodi de' sepolcri, e, quando
 Il tempo con sue fredde ale vi spazza
 Fin le rovine, le Pimplee fan lieti
 Di lor canto i deserti, e l' armonia
 Vince di mille secoli il silenzio.*

Bio bi htio spjevati elegiju biednome Titu, ali jer ne bi pridobila muk tisuća vijekova, niti bi mu spasila ime ni za onoliko vremena koliko onaj cippus, zabacih tu misao, srce se brzo poda navici života, zaboravi ganuće, i stadoh disati punim grudima i svježim užitkom čistoću zraka, i ljepotu polja i bujnost života što no mi je nadimala sve mišice tiela.

---

*Muse nadahniteljice smrtnijeh misli, sjede čuvarice grobova; i kada vrieme svojim hladnim krilima odprhne i njihove ruševine, tada Pimplee (muse) razveseljivaju svojim pievanjem pustoši, i harmonija predobiva muk tisuća vjekova (Foscolo: I Sepolcri).

